

ADALÉKOK A BUDAÖRSI BIRTOKRENDEZŐ PER TÖRTÉNETÉHEZ

(Közlemény)

Történeti irodalmunkból ismeretes, hogy a parasztföldek igen változatos jogcímeiken történő újraminősítése a birtokrendezési eljárás egyik jellemző mozzanata volt.¹ Ezek a jogi értelemben vett újraminősítések, sokféle formájuk mellett, ugyanakkor a legkülönbözőbb okokból következtek be. De akármilyen formát öltöttek, és akármilyen okból eredtek is, valamilyen módon mégis mindig kihatottak a parasztföldek jövődjének alakulására; különösen a gyakorta előforduló hosszabb peres eljárás eseteiben. Nemcsak a parasztföldek birtoklását befolyásolták, de – 1848 után – már a paraszttulajdonú földek *menynységét*, illetve tulajdonban tartásának *feltételeit* és *módozatait* is folyvást változtatták, a per folyamata közben is.

Az egykori urak és volt jobbágyaik ugyanis a bonyodalmas procedúra során – a legkülönfélébb módszerek alkalmazása mellett – a jogi átminősítések eszközét is igénybe vették fogadott ügyvédek által jogos vagy vélt érdekeik védelmében. Az ellentétes érdekű peres felek képviselői az úrbéri jogviszonyokat szabályozó törvények és rendeletek paragrafusrengetegének pontjaira hivatkoztak, mindig megbízóik érdekeinek megfelelő értelmezést kölcsönözve nekik. Így azután az érdektől mozgatott ellentétes érvrendszerek tükrében csak ritka esetben kaphatunk tárgyilagos képet a paraszttulajdonú földek tényleges jogi státusáról, tulajdonban tartásuk *eredetileg* és *valóságosan* is jogszerű feltételeiről, mivel ezek a perlekedő felek érdekeihez igazított igen gyakran módosult értelmezést és elbírálást kaptak. Realisabb vizsgálati alapot adhatnak a különböző mérnöki felmérések eredményei, úgy, hogy azokat – a bennük olykor található számítási hibák kiküszöbölése után – állandóan szembesítjük az érvek és ellenérvek együttesével. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezeket a tárgyilagosabbnak tűnő eredményeket is a permenet során hozott jóváhagyó vagy módosító bírói döntések és ítéletek szabályozták. Következésképpen: ami még jogszerűnek és helytállónak tűnt bennük a per kezdő fázisában, az egy későbbi fázisban vagy a per befejeztével – miután ekkorra már más birtok-, illetve tulajdonjogi viszonyok és ennek hatására ugyancsak más számszerű eredmények válhattak érvényessé – tévesnek bizonyulhatott. Az pedig, hogy az egyik fél miként és mikor tudta érdekeit a másik fél rovására érvényesíteni, bírói ítélettel is szentesíteni, vagy mikor és miért kellett neki a korábban még jogosnak elismert, később azonban már jogtalannak ítélt igényéről lemondani, elég aprólékos vizsgálatokat követel.² Az országos kép felvázolására, az ehhez alkalmas források sajnálatos hiánya, pontosabban ismeretes pusztulása³ okából, ma már e tekintetben sem vállalkozha-

¹ Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957. 313., 319., 334., 340. l. Több ilyen esetre utal Simonffy Emil, Úrbéri birtokrendezések Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után c. nagyobb tanulmányában. (Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: Szabó István, Bp. 1960. 358., 360., 366. l.) Ugyanerről: Für Lajos, Jobbágyföld – parasztföld. (A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914, I–II. k. Szerk. és bev. Szabó István. L. az I. k. 77–85. lapjainak vonatkozó adatait.) Hasonló esetekre mi is utaltunk tanulmányainkban. Többek között: A birtokrendezési periratok. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 69. sz. Bp. 64., 483–95. l.)

² Simonffy Emil: A paraszti birtokviszonyok vizsgálata tizenkét nyugat-somogyi faluban. (Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv. 1. sz. 113. l.) A birtokrendezési periratok forráshasználati nehézségeiről l. az 1. jegyzetben idézett munkánkat.

³ A Pesti Királyi Ítéltő tábla Úrbéri Osztályának a Magyar Országos Levéltárban egykor őrzött és szinte teljesen elpusztult iratanyagára utalunk.

1. TÁBLÁZAT

*A volt telkes családok földállományának
mennyisége egyenként az 1858. évi felmérés
szerint négyszögölekben és
1100 □-öles holdakban*

Sorszám	□-öl	hold	□-öl
1	20,527	18	724
2	20,094	18	294
3	19,713	17	1013
4	22,112	20	112
5	18,699	16	1099
6	21,224	19	324
7	21,474	19	574
8	21,118	19	218
9	20,538	18	738
10	19,956	18	156
11	20,406	18	606
12	22,073	20	73
13	20,207	18	407
14	20,127	18	327
15	19,315	17	615
16	21,045	19	145
17	21,774	19	874
18	21,660	19	760
19	19,734	17	1034
20	20,631	18	831
21	19,171	17	471
22	18,882	17	182
23	23,022	20	1022
24	22,209	20	209
25	22,114	20	114
26	20,332	18	532
27	20,389	18	589
28	18,851	17	151
29	21,852	19	952
30	19,627	17	927
31	20,673	18	873
32	19,637	17	937
33	19,353	17	653
34	20,681	18	881
35	25,778	23	478
Összesen:	724,998	659	98

tunk. Mindenesetre addig nem, amíg a megfelelő mennyiségű adatokat össze nem gyűjtjük, hogy ezek ismeretében az eddigieknél teljesebb eredményekre jussunk. Ezért az alábbiakban csupán olyan újabb adatokat ismertetünk a fenti problémáról, amelyek természetük szerint és a források eredeti rendelkezése okából is az országosan máig megoldatlan problematikának csak egy tanulságos példáját mutatják be.

Úgy véljük, hogy minél több ilyen részlet megismerése némi hozzájárulás is a témakör egészének – a forrásfeltételektől meghatározott – fokozatos megoldásához és ennek nyomán a végső mérleg megvonásának előkészítéséhez. Ebből a célból a budaörsi birtokrendezési per egy jellegzetes processzusát mutatjuk be. Ennek a pernek a lényegét ugyanis, miként ezt a peres felek hangsúlyozták, elsősorban a fent jelzett probléma körüli bonyodalmak okozták.⁴ A továbbiakban az ide vonatkozó fontosabb adatokat közöljük, amelyekhez rövid magyarázatot fűzünk.

1. Az 1858. évi felmérés eredményeiről

A birtokrendező per a felperes óbudai koronauradalom kezdeményezésére 1857. június 26-án kezdődött.⁵ A „megengedhetőség” eldőlte után következett a mérnöki felmérés. E munkát az alábbi adatokat rögzítette az 1858. évi birtokkönyvben.⁶

A helység úrbéres telkeinek összesített száma 13 1/8, a volt telkes gazdáké pedig 35, egyenként 3/8 telki illetménnyel. Az úrbéres volt házas zsellérek számára 311. A helység a Mária Terézia-féle urbárium szerint az első osztályba tartozott, ennek alapján egy egész telek 37 ideális holddal volt egyenlő. Egy egész telekre ugyanis 1 hold belsőséget, 24 hold szántót és 12 kaszás rétet számoltak. A 13 1/8 összeleltetésre tehát 485 5/8, illetve 485,625 ideális hold törvényes illetmény jutott. Az uradalmi mérnök – Erhárd Ágoston – a holdak □-öl értékeit, első osztályzatú földekről lévén szó, 1100 □-örel számolta.* Ezért pontosan 485,687 1/2 hold (a továbbiakban = 485 h. 687,5 n. öl) törvényes illetményt állapított meg. Azt is kimutatta azonban, hogy az egykori résztelkes gazdák ennél, az őket törvényes tulajdonként megillető területnél a valóságban többet bírtak. Az általuk használt földterület ugyanis pontosan 722 498 □-öl volt. Ez viszont 659 98/1100 holddal volt egyenlő. Az azonosítási eljárás tehát a 659 98/1100 hold és a 485 687,5/1100 hold különbözeteként 173 510,5/1100 hold földtöbbletet mutatott ki, amely az eljárás időpontjában a résztelkesek használatában volt. Az ezt igazoló részletes eredményeket az 1. táblázat rovatainak adatai tanúsítják. Mivel a koronauradalom az állami kárpótlást a 485 687,5/1100 hold törvényes illetményre vonatkoztatott hajdani járadékaiért ekkor már megkapta az államtól, a 173 510,5/1100 hold földtöbbletet *maradványföld címén* kívánta megváltatni a volt úrbéres gazdákkal. A mérnöki felmérés erre vonatkozó részletes eredményeit a 2. táblázat adatai mutatják, amelyeknek összesített eredményeit a 3. táblázatba foglaltuk. Az így keletkezett eredmények ismerete mellett még a következőket is tudnunk kell.

A koronauradalom – hivatkozva a kárpótlási nyílt parancs vonatkozó paragrafusaira⁷ – a kárpótlási összeg kulcsát a fentebb kimutatott maradványföldekre alkalmazva, azok megváltásáért holdanként 18 Ft 44 krajcárt, összesen tehát kerekített számmal 3198 (osztrák értékű) forintot követelt a gazdáktól. Ehhez az összeghez a megváltási tőke évi 5%-os kamatait is hozzászámolta, mégpedig 1848. május 1-ig visszamenő érvénnyel. A felperes tehát az érvényes jogszabályok neki megfelelő gyakorlati alkalmazásával tekintélyes megváltási összegre tartott igényt a maradványföldek paraszti tulajdonba vétele fejében.** Ebből a látszatra teljesen jogszerű és mérnökiileg regisztrált

*1100 nögyszögöl = 3956,3 m².

**A megváltási tőke *kamatainak* fizetési időpontjára nézve az említett jogszabály nem intézkedett egyértelműen. L. a 28. jegyzetben írottakat.

⁴A pertörténetre l.: Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) cs. kir. Urbéri Törvényszéki iratok (a továbbiakban, mint úrbéri periratok: u. i.) és a külön állagban őrzött Birtokkönyvek (a továbbiakban: Bk.) 11–12. karton.

⁵A per rövid történetét l. a perkivonati jegyzőkönyvben.

⁶L. az ebből az évből kelt birtokkönyvet.

⁷L. az 1853. évi március 2-án kelt úrbéri kárpótlás és földtehermentesítés iránt Magyarországon című patens 6. és 10. paragrafusait. (Birodalmi Törvénylap 1853 XIV. darab 39. sz.)

2. TÁBLÁZAT

A volt telkes családfelek földállományának mennyisége egyenként, az illetmény- és a maradványföldek megoszlása szerint 1858-ban; 1100 □-öles holdakban

Sorszám	Telki illetmény		Tényleges földállomány		Maradványföldek	
	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
1	13	962 1/2	18	724	4	861 1/2
2	13	962 1/2	18	294	4	431 1/2
3	13	962 1/2	17	1013	4	50 1/2
4	13	962 1/2	20	112	6	249 1/2
5	13	962 1/2	16	1099	3	136 1/2
6	13	962 1/2	19	324	5	461 1/2
7	13	962 1/2	19	574	5	711 1/2
8	13	962 1/2	19	218	5	355 1/2
9	13	962 1/2	18	738	4	875 1/2
10	13	962 1/2	18	156	4	293 1/2
11	13	962 1/2	18	606	4	743 1/2
12	13	962 1/2	20	73	6	210 1/2
13	13	962 1/2	18	407	4	544 1/2
14	13	962 1/2	18	327	4	464 1/2
15	13	962 1/2	17	615	3	752 1/2
16	13	962 1/2	19	145	5	282 1/2
17	13	962 1/2	19	874	5	1061 1/2
18	13	962 1/2	19	760	5	897 1/2
19	13	962 1/2	17	1034	4	71 1/2
20	13	962 1/2	18	831	4	968 1/2
21	13	962 1/2	17	471	3	608 1/2
22	13	962 1/2	17	182	3	319 1/2
23	13	962 1/2	20	1022	7	59 1/2
24	13	962 1/2	20	209	6	346 1/2
25	13	962 1/2	20	114	6	251 1/2
26	13	962 1/2	18	532	4	669 1/2
27	13	962 1/2	18	589	4	726 1/2
28	13	962 1/2	17	151	3	288 1/2
29	13	962 1/2	19	952	5	1089 1/2
30	13	962 1/2	17	927	3	1064 1/2
31	13	962 1/2	18	873	4	1010 1/2
32	13	962 1/2	17	937	3	1074 1/2
33	13	962 1/2	17	653	3	790 1/2
34	13	962 1/2	18	881	4	1018 1/2
35	13	962 1/2	23	478	9	615 1/2
Összesen:	485	687,5	659	98	173	510,5

3. TÁBLÁZAT

*A volt telkes családok birtokában felmért belső és külső
földek mennyisége összesen 1858-ban*

A tel- kek nagy- ság- csó- portja	A csa- ládok száma összesen	A tel- kek ösz- szesített száma	A telkes családok földjei összesen		ebből				
					telki illetmény		maradványföld		
			□-ölekből	1100 □-öles holdban					
				hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
3/8	35	13 1/8	724998	659	98	485	687,5	173	510,5

felperesi követelésből bontakozik ki azután a budaörsi birtokrendező per legfőbb vitája. Ezt a vitát mindkét fél változatos eszközökkel, a kicsinyes torzsalkodások tüzetől hevítve, szívósan folytatja egymás ellen, a jogszabályok adta összes lehetőségeket a végletekig kiaknázva, egészen 1877-ig.

Mielőtt a peres vita lényegét képező további adatokat ismertetnők, vizsgálataink szempontjából két – egymással összefüggő – körülményre utalunk:

A mérnöki felmérés alapján kimutatott többletföldeknek *maradvánnyá minősítésére* és azok *megváltási feltételeire*. A budaörsiek ugyanis éppen ennek a minősítésnek a jogosságát vitatták, és ezzel kapcsolatban a megváltás feltételeivel sem tudtak kibékülni. A peres felek vitájának megértése a *tényleges helyzet*, illetve a kérdéses földek *eredeti jogi státusának* vizsgálatát és ezzel kapcsolatban a múlt viszonyainak – tárgyunk szempontjától korlátozott – felidézését igényli.

2. A maradványként kimutatott földek jogi eredetéről

Budaörs Budától 1 mérföldre, tehát kb. 7,42 kilométerre, a Bicske felé vezető országút mentén, a Sashegy délnyugati alján terül el. Északi és nyugati oldalról hegyek övezik, délnyugati irányban nyitott lapály szegélyezi. A török uralom idején elpusztult; az 1659. évi portaösszeírás nem említi. Az 1730-as évek végétől újjátelepített, német lakosú kis faluként tűnik elő, Zichy Péter örökösének birtokában. Évek haladtával az óbudai koronauradalom tulajdonát gyarapítja.⁸ Határa már az 1858. évi mérnöki felmérés adatai szerint, amelyeket 1862-ben hitelesítettek, pontosan 6,639,946 □-öl, vagyis 6036 346/1100 hold, de beleértve egyrészt az uradalom nevében szereplő dézsmás szőlők, másrészt a szomszédos Csík nevű uradalmi pusztá területét is, amelyben az egykori úrbéresek harmadik „calcatúrája” fekszik.⁹ A határ megoszlására vonatkozó részletes adatokat a fenti évből a 4. táblázatban tüntetjük fel.

A Sashegy irányában húzódó szőlőföldek terjedelme 1 279 370 □-öl, felkerekített kat. holdakban 737 hold. Ebből a területből a volt úrbéresek összesen 758 433 □-öles részt birtokoltak, a többi uradalmi használatú volt.¹⁰ A 35 egykori résztelkes gazda közül 32 összesen 53 025 □-öl, a 311 úrbéresnek tekintett házas zsellér közül 303 pedig 563 882 □-öl, a 115 házatlan zsellér közül 93 ugyancsak összesen 141 526 □-öl szőlőterületet használt. A szőlőket még a szőlődezmaváltság időpontja előtt (pontos évet nem tudunk), az 1860-as évek folyamán 110 ezer forintért vették

⁸ A helység történeti múltjáról rövid tájékoztatót adnak: *Fényes Elek*: Magyarországnak a s hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben c., ma is nélkülözhetetlen honismertető műve, Pest 1837. II. k. 441. l., továbbá: *Galgóczy Károly*: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiájának III. része a 49–52. lapokon.

⁹ Vessd még össze: „Budaörs és Csík pusztá határának 1858. évi felmérés után készült részletes Telekkönyve” című kimutatással (PML u. i.-hoz tartozó birtokkönyv). Ez a terület kat. holdakra átszámítva kerekén 4150 hold. *Galgóczy* idézett munkájában 4300 kat. holdat említ.

¹⁰ PML u. i. Budaörs birtokfelvállási jegyzőkönyve 1853-ból.

4. TÁBLÁZAT

Budaörs határa az 1858. évi felmérés szerint
1100 □-öles holdakban

A határ megoszlása	Hold	□-öl
Uradalmi földek	3549	244
Közlegelő	1508	830
A volt úrbéres gazdák birtokai	659	98
A volt úrbéres zsellérek birtokai	89	397
Az újházás zsellérek birtokai	4	219
A „szabadosok” birtokai (benne a községi föld is)	76	90
Haszontalan terület	149	668
Az egész határ összesen:	6036	346

járadékmentes tulajdonba. A szőlészet-borászat láthatóan jelentős szerepet játszott a községlakói életében. A község fekvése a piaci termékek elhelyezése szempontjából kedvező. A volt úrbéresek már: Mária Terézia-féle úrbérrendezést megelőző kilenc kérdőpontra adott vallomásukban is kitérnek erre: körülményre, amikor a „beneficiumok” sorában megemlítik: a pest-budai piacon „minden terményei ket csekély fáradsággal” pénzre fordíthatják. Az eladásból származó jövedelem forrása elsősorban: szőlő és a bor. Fél esztendőig (a szeptember végi Mihály-naptól az április végi György-napig) szabad borászatuk lévén, szőlőiket és boraikat könnyen értékesíthették. A „beneficiumok” között említik azután a Csík nevű uradalmi pusztát használatát is, mivel helységük határában kevés szántóföldjük van.¹¹ Később, az 1828. évi országos összeírás vonatkozó szövegrésze is megjegyzi a budaörsiekről: „lakosság elsősorban a szőlőművelésből, a pesti vásárok alkalmával végzett fuvarzásból, gyapjú és egyéb termékek szállításából tartja fenn magát. Ehhez járul, hogy a közeli Buda és Pest hetipiacain minden terményüket kényelmesen és haszonnal adhatják el.” Ez a forrás is megemlíti: saját határukban csak két nyomásuk van, a harmadik a koronaadalomtól terménykilenced fejében bérelt Csík nevű pusztát fekszik.¹²

Mind a helységlakók saját vallomásai, mind az 1828. évi országos összeírás Budaörsre vonatkozó megjegyzései igazolják tehát a csiki pusztaföldek létét és birtoklásuk sajátos jogviszonyát. Az előbb forrás azt is mondja, hogy ott minden gazdának 2 hold szántóföldje van és 4 1/2 pozsonyi mérő alvaló földbe vetnek magot. Ezt a – határukon kívül eső – „különös dűlő”-t saját határuk szűkös volt miatt beneficiumként használják, amiért – a szokványos úrbéri járandóságoktól eltérően – csak terménykilencedet fizetnek a koronaadalomnak. Az utóbbi forrás ezt a tényt – mint láttuk – megerősíti, amikor megjegyzi: a gazdák a helység határában csak két nyomást bírnak, a harmadika viszont a Csík nevű uradalmi pusztán bérlik. A periratokhoz csatolt további dokumentumok vizsgálatából az alábbi tények is megállapíthatók. 1. Az alperes gazdák elődei a fent nevezett földet „már a úrbér behozatala előtt [is] bírták”. 2. Az 1770-es esztendőkből kelt királyi rendelkezések kimondták „ezen földeket továbbra is úgy bírák, mint [azt] az előbbi földesúr, ti. Zichy alatt bírták”. 3. Mer „Contractus hic – absque ulla innovatione observari debeat”, vagyis olyan földekről van szó, amelyre ket örök időkre, jobblétük biztosítása céljából kaptak.¹³

¹¹ Minderre l. a helységnek a kilenc kérdőpontra adott vallomásait, amelyek szövegét hitelesítet: csatolmányként a perakták között találjuk 1858. február 2-i keltezéssel (PML u. i. 11–2. csomó). Vö. *Galgóczy K. i. m. III. rész. 51. l.*

¹² Részletesen l. az 1828. évi országos összeírás adatait és megjegyzéseit Budaörsről (Országos Levéltár, *Conscriptio regnicolaris. Budaörs. Generáliák és Speciáliák*). Az említett pusztát Budaörs–Törökbalint–Bia és Kistorbágy között fekszik. Nevét a Budakeszi felől csordogáló csiki értől kapta.

¹³ Mindezekre l. a periratokhoz csatolt különféle perdokumentumokat és vallomásokat. Egybe foglalja a kérdést az alperes község 24 183/872. sz. viszontválaszírata.

Kétségtelen tehát, hogy itt olyan örökszerződésű földekről van szó, amelyek az úrbéri nyílt parancs vonatkozó paragrafusára értelmében¹⁴ az eddigi szolgáltatások mellett vagy a gazdák birtokában hagyandók, vagy megváltásuk esetén – amire a paragrafus szövegrésze lehetőséget ad – az érintettek tulajdonába kerülnek. Ennek ellenére mégis azt láttuk, hogy a koronauradalom e földek minősítésére az említett nyílt parancs 8. §-ának rendelkezését alkalmazta, ami viszont a *maradványföldek* sorsáról intézkedik.¹⁵ Ezután pedig e földek eredeti jogi státusának ilyen átminősítését a mérnöki felmérés ismertetett adatai rögzítették, nyilvánvalóan a felperes érdekeinek megfelelően. Ezek az érdekek ugyanis a maradványföldek területének és ennek alapján a megváltásukért fizetendő váltás összegének mesterséges növelését célozták.¹⁶ E manipulálásnak eredendő okáról, miként a *valóságos* maradványföldek dolgáról is, a további vizsgálatok adnak bővebb magyarázatot.

3. A többletföldek újraminősítéséről

Egy 1865-ből kelt újabb mérnöki felmérés viszont már a következő adatokat közli.¹⁷ Itt csak a végeredményekre utalunk; a részletes adatokat az 5. táblázatba foglaltuk.

Eszerint, a volt résztelkesek esetében a „jelen birtok” változatlanul 724 988 □-öl, vagyis 659 hold és 98 □-öl. Ebből azonban „úrbéri állományhoz nem tartozó census föld” címén már levonandó 114 559 □-öl, tehát 104 hold és 159 □-öl. Ennek következtében már csak 554 hold 1039 □-öl minősül egykori úrbériségnek. Mivel pedig az úrbériszerinti illetmény változatlanul 485 hold 687,5 □-öl, a két utóbbi összeg különbözőzete „feleslegek”, azaz remanenciák címén összesen már csak 69 hold és 351,5 □-öl a mérnöki felmérés megfelelő rovatában. Ha az így kimutatott – és a korábbihoz képest változott területelmű – remanenciák holdjának összegét a most már jelentkező censusföldekével összeadjuk, eredményként a korábbi etápban feltüntetett 173 hold és 510,5 □-öl értéket kapjuk. Világos tehát, hogy ez a korábban egyedül csak maradványként feltüntetett földterület, részleges jogi átminősítés révén, a per későbbi fázisában már censusúlis és maradványföldekre oszlott meg. Csakhogy a pertörténetből kiderül: a censusúlis földek *nem örökös*, hanem csupán *ideiglenes szerződésű* minősítést kaptak a felperes koronauradalom részéről.¹⁸ Ezért az uradalom az úrbéri patens 20. §-a alapján *tulajdonjogot* formált rájuk.¹⁹ Ezt mutatta ki az 1856-i felmérés. Következésképpen az első felmérésben kimutatott maradványföldek terjedelme redukálódott, mert pusztán a jogi minősítéssel felnövelt területéből a censusföldek immár kiváltak. *De nem tényleges jogi státusuk szerint*, hanem a felperes által megváltoztatott minősítéssel. Ezeket a módosulásokat a pertörténet alább ismertetésre kerülő mozzanatai magyarázzák meg.

Kiindulásként visszaautalunk a már említett körülményre: a felperes koronauradalom a forradalom eredményeként elvesztett szolgálatok, illetve járadékok állami kártalanítását már az 1857. évi perfelvétel előtt megkapták.²⁰ A kárpótlási nyílt parancs vonatkozó paragrafusára szerint²¹ Pest megyében az első osztályzatú földekre vonatkoztatott járadékok tiszta hasznát telkenként 650 pengő forinttal fizették. A holdankénti kárpótlás összegét úgy számították ki, hogy a fenti összeget elosztották az egy egész telekre jutó holdak számával.²² Budaörsön egy egész úrbéri telek, mint utaltunk rá, a

¹⁴ Magyarországot illető Országos Törvény- és Kormánylap, 1853. márc. 2-i úrbéri nyílt parancs 19. §.

¹⁵ Uo.: rendelkezés a maradványföldekről a 8. § alapján.

¹⁶ Ezt igazolja egy későbbi, de már a helyzet módosulásáról tanúskodó, 1866. okt. 26-i keltezésű felperesi keresetlevél vonatkozó szövegrésze. Ebben olvasható, hogy a felperes ügyvédje még ekkor is szívesen venné a 173 hold és 510,5 □-öl maradványföld elismertetését a bíróságon. (21 158, XI/833. sz. irat.)

¹⁷ L.: „... a telkes gazdák kezén 1858ik évi új felmérés után talált feleslegeknek részletes kimutatása 1865 március 10-i határozat alapján” c. kimutatást.

¹⁸ L. főként a már említett perkivonati jegyzőkönyvet, az 1857. évi tárgyalási jegyzőkönyveket, az 1860. jún. 5-i eljárás jegyzőkönyvet, valamint az eljárás során keletkezett ellen-, válasz- és viszontválasziratokat.

¹⁹ Vö.: az úrbéri patens 20. paragrafusának szövegével.

²⁰ L. a vonatkozó periratokat, főként a 21 168/833. és a 885/871. számúakat.

²¹ L. a patens 6. paragrafusához tartozó táblás kimutatásokat a megyék osztályba sorolásáról.

²² Budaörs esetében 650 : 37 = 18 Ft 44 kr.

Mária Terézia-féle tabella szerint első osztályú besorolást kapott. Ezért a holdak □-öl-értékeit 1100 □-öellel számolták. Ennek megfelelően az állami kárpótálás 1 holdra jutó összege is 1100 □-öles holdakra vonatkozott, *teljesen függetlenül a földek dülönkénti osztályozásának különbségeitől. Hiszen ezt a mérnöki műveletet a jelzett időpontban még nem is hajtották végre.* Dülőosztályozás esetén ugyanis – némi, de távolról sem igazságos figyelemmel a földrészek minőségi különbségeire – *osztályozott* holdak keletkeztek volna. Ezek holdszáma viszont – a □-ölek számának változatlanlása mellett – az 1100–1200–1300 □-öellel mért holdak eredményeként a fenti számhoz képest természetesen *kisebb* lett volna. Ennek következményeként nemcsak az úrbéres, de ezen belül a megváltandó maradványföld *osztályozott holdakban kifejezett száma* is kisebb, holdankénti megváltási összege pedig kevesebb lett volna. Ezt a lehetőséget elkerülendő, érthető a felperes ügyvédjének a peres vita első etapjában hangoztatott érvelése: miután „az 1100 □-öles holdakból álló telkek Pest megyében az első osztályzatba tartozván az ország által 650 pengő forintjával kárpótlandók és a budaörsi telkek ezen összegben az ország által már tetteleg kártalanítottak . . . a jobbgyok által kárpótlandó maradék-földek minden egyes holdjára ugyanazon összeg szabandó ki, mely az országos kárpótálás alá tartozó egy teleknek kárpótlási összegéből egy holdra esik”. Ezért – folytatódik Platty Gábor, a koronauradalom ügyvédjének érvelése – „kétséget nem szenved, hogy a budaörsiek maradékföldjeiket nem osztályozott, hanem egy egész teleknek országos kártalanítási összegéből egy hold maradványföldre eső, vagyis 1100 □-ölel számítandó és az első osztályba tartozó holdak száma szerint tartoznak kárpótolni . . .”²³ Ez a felperesi követelés formálisan meg is felelt az érvényes jogszabálynak,²⁴ amelyet a koronauradalom érthetően maga javára kívánt kamatoztatni. Ha ugyanis az alperes község a felperesi követelésnek *ezt a módját* elfogadja, és elismeri a jelzett váltásösszeg nagyságát és fizetési feltételeit is, mégpedig az 1100 □-öles holdakkal mért maradványföldek terjedelme szerint, akkor érdemes a felperesnek az örökszerződésű földek jogi státusától eltekinteni, és azokat is e legkisebb □-ölekkel, következésképpen a legmagasabb holdakkal mért maradványként feltüntetni. Két okból is. Először: a censusföldekkel felnövelt nagyobb maradványföld nagyobb váltásösszegének kicsikarása reményében; másodsor: annak a különbözeti összegnek a megkaparintásáért, amely az állami kártalanítás kulcsa szerint az 1100 □-öles holdak alapján már kiszámolt és az osztályozott holdak alapján majdan kimérendő maradványváltás összegei között keletkezett volna. Ezek az okok magyarázzák a koronauradalom követelését. Ez a szemlélet tükröződött – mint láttuk – az 1858. évi felmérés eredményeiben. Ellenkező esetben, ha ugyanis a dülőosztályozást a maradványváltás összegének megállapítása előtt hajtánák végre, miként ezt az alperesek okkal követelték, „azon anomália következne, hogy midőn az úrbéri telkek és maradványföldek egy és ugyanazon kulcs szerint rendeltetnek kiadadni, akkor” – hangoztatta a felperes ügyvédje – „Budaörsön a jobbgytelkek 1100 négyszögű holdak, a maradványok pedig osztályozott holdak szerint kárpótoltatnának”.²⁵ Ez, mint utaltunk rá, kevesebb megváltási összeget hozna az uradalom pénztárába.

A volt úrbéres illetményen kívüli használatban levő többletföldek sorsának alakulása tehát – függetlenül azok *tényleges* jogi státusától – azon múltott, elfogadja-e az alperes község a felperes koronauradalom követelését. Nem így történt. A budaörsiek az érvényes jogszabályokat a felperes ellen fordítják. Érvelésük szerint az úrbéres állomány és ezen belül a maradványföldek terjedelme a mérnöki felméréssel párhuzamosan vagy azt követően *csak a dülőosztályozás eredményei nyomán* állapítható meg hitel érdemlő pontossággal. Az 1858. évi felmérés eredményeinek hitelszerűségét – dülőosztályozás nélkül – nem ismerik el.²⁶ A maradványföldekre is érvényes dülőosztályozás

²³ L. a már idézett 2268/833 sz. ügyiratot.

²⁴ Vö.: a kárpótlási nyílt parancs 10. §-ának szövegével: „A kárpótlási összeg akként szabandó ki, hogy ezen földek minden holdjáért azon összeg határozottassék, amely az illető határbeli egy telekre szabandó kárpótlási összegből, az egy telekre megkívántató állomány tekintetbe vételével 1 holdra kárpótlási átalányul esik.”

²⁵ L. a már idézett felperesi válaszirat szövegrészét, 885/871. sz.

²⁶ Ez az alperesi követelés teljesen jogszerű. L. az 1836. évi X. tc. 6. §-ának g pontjában írottakat, valamint az erre épülő úrbéri nyílt parancs vonatkozó rendelkezéseit, amely a „Határozatok a birtokvizsnyok szabályozása iránt különösen” címet viseli. Mindkettőtől kitűnik ugyanis, hogy az azonosítási eljárást felmérés és dülőosztályozás követi, és ezért az illetményen felüli maradványföldek nagysága, következésképpen a maradványváltás összege is csak ezeknek a mérnöki műveleteknek az elvégzése után állapítható meg. L. a pátens 29–39. §-ait és az 1856. febr. 2-i bel- és igazságügyminisztériumi rendelkezés 164. §-át.

5. TÁBLÁZAT

A volt telkes családfők kezén talált „felesleg”-földek részletes kimutatása
1865-ben* 1100 □-öles holdakban

Sorszám	Jelen birtok			Az úrbéri állományhoz nem tartozó** cenzusföldek □-öiben	Valóságos jelen birtok		Úrbér szerinti illetmény		Tényleges maradványföld	
	□-öl	hold	□-öl		hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
1	20,527	18	724	3607	15	420	13	962 1/2	1	557 1/2
2	20,094	18	294	2772	15	822	13	962 1/2	1	959 1/2
3	19,713	17	1013	2659	15	554	13	962 1/2	1	691 1/2
4	22,112	20	112	2876	17	536	13	962 1/2	3	673 1/2
5	18,699	16	1099	3337	13	1062	13	962 1/2	—	99 1/2
6	21,224	19	324	3423	16	201	13	962 1/2	2	338 1/2
7	21,474	19	574	3883	15	1090	13	962 1/2	2	127 1/2
8	21,118	19	218	3359	16	159	13	962 1/2	2	296 1/2
9	20,538	18	738	4117	14	1021	13	962 1/2	1	58 1/2
10	19,956	18	156	3651	14	905	13	962 1/2	—	1042 1/2
11	20,406	18	606	2985	15	921	13	962 1/2	1	1058 1/2
12	22,073	20	73	3369	17	4	13	962 1/2	3	141 1/2
13	20,207	18	407	3454	15	253	13	962 1/2	1	390 1/2
14	20,127	18	327	2798	15	829	13	962 1/2	1	966 1/2
15	19,315	17	615	2742	15	73	13	962 1/2	1	210 1/2
16	21,045	19	145	3130	16	315	13	962 1/2	2	452 1/2
17	21,774	19	874	3276	16	898	13	962 1/2	2	1035 1/2
18	21,660	19	760	3359	16	701	13	962 1/2	2	838 1/2
19	19,734	17	1034	2853	15	381	13	962 1/2	1	518 1/2
20	20,631	18	831	3035	15	1096	13	962 1/2	2	133 1/2
21	19,171	17	471	2960	14	811	13	962 1/2	—	948 1/2
22	18,882	17	182	3009	14	473	13	962 1/2	—	610 1/2
23	23,022	20	1022	3076	18	146	13	962 1/2	4	283 1/2
24	22,209	20	209	2855	17	654	13	962 1/2	3	791 1/2
25	22,114	20	114	3909	16	605	13	962 1/2	2	742 1/2
26	20,332	18	532	2964	15	868	13	962 1/2	1	1005 1/2
27	20,389	18	589	3469	15	420	13	962 1/2	1	557 1/2
28	18,851	17	151	3016	14	435	13	962 1/2	—	572 1/2
29	21,852	19	952	3799	16	453	13	962 1/2	2	590 1/2
30	19,627	17	927	2825	15	302	13	962 1/2	1	439 1/2
31	20,673	18	873	3276	15	897	13	962 1/2	1	1034 1/2
32	19,637	17	937	2631	15	506	13	962 1/2	1	643 1/2
33	19,353	17	653	3019	14	934	13	962 1/2	—	1071 1/2
34	20,681	18	881	2836	16	245	13	962 1/2	2	382 1/2
35	25,778	23	478	6229	17	849	13	962 1/2	3	986 1/2
Összesen:	724,998	659	98	114,559	554	1039	485	687,5	69	351,5

* – hitelesítve 1862-ben; véglegesen elkészítve 1865-ben

** – „Sechs klafter Acker”-féle földek

végrehajtása nélkül – mondják – „az osztályzatnak célja sem lévén”, mert „minden jobbágy a lehetőse-
 gig minőségre nézve egyforma” földre jogosult, „ami csak osztályozás által érhető el . . . mivel ha nem
 úgy történnék, könnyen azon igazságtalan és méltatlan eset adhatná elő magát, hogy az összes úrbérisé-
 get általában 1100 □-ölel számítva egy jobbágnak csupa különben 3^{1k} osztályba levő föld jutván,
 mégis a maradványt ugyanazon az áron köteleztetnék megváltani, mint azonos jobbágy, ki telki illetmény-
 be véletlenül csak első osztályú földet kapott, mi az osztó igazsággal meg nem egyeztethető.”²⁷ A
 budaörsiek tehát nem hajlandók maradványváltság címén azt a különbözetet megfizetni, amely az
 állami kártalanítás kulcsa szerint az 1100 □-öles holdak alapján már kiszámolt és a dűlőosztályozás
 eredményeként még kimérendő maradványföld váltságösszege között volt. De a megváltási tőke
 kamatját sem akarják 1848. május 1-től visszamenően megadni, mert mint mondják: „az úrbéri patens
 egyszerűen a megváltást rendeli el, de sehol egy szóval sem mondja, hogy a megváltási összeg után a
 kamatok 1848 május 1-étől fizetendők.”²⁸

Miután a budaörsiek ügyvédjének érvelését nemcsak az érvényes jogszabály, de – ami a tőke
 kamatainak fizetési feltételeit illeti – a részleges joggyakorlat is alátámasztotta, a felperes koronauradalom
 kedvezőtlen fordulatát tartott. Ez később, az első fokú bírósági döntés nyomán, amely a dűlő-
 osztályozásnak – a maradványokra nézve is – helyt adott, be is következett.²⁹ Ezért változtatott
 eddigi taktikáján. Más úton kísérelt meg előnyhöz jutni: a maradványföldek közé bujtatott örökszerző-
 désű földeket rövid lejáratú bérföldekké minősítette át, hogy ezáltal megfelelő jogi alapot adjon tulaj-
 donba vételüknek. Sőt 1860-ban kész helyzetet teremtett azzal, hogy a parasztokat ki is becsülte ezek-
 ből a földekből.³⁰ Ennek az erőszakos beavatkozásnak a következtében a parasztek eddigi birtokon
 belülsége – legalább is egyelőre – megszűnt. A peres eljárás a bírói, illetve a közigazgatási fórumok
 tekervényes útjain tovább gyűrűzött. A Pest-Pilis Megyefőnökség az alperesek fellebbezése nyomán,
 még 1860-ban az „előbbi állapotot . . . visszaállítandónak” ítélte. Elismerte tehát a kárvallott parasz-
 tek birtokon belülségének jogosságát. A visszaállított Helytartótanács 1862. június 26-i „intézkénye”
 ezt az ítéletet is helyben hagyta. Ez az ügy a felperes szívos ellenállása folytán az udvari kancellária
 elé jutott, amely azt „érdemleges tárgyalás végett” további úrbéri perre utasította vissza. Így került a
 per az úrbéri ügyekben ekkor első fokon illetékes alispáni bíróság elé, anélkül, hogy nyugvópontra
 jutott volna. Ekkor, 1862-ben csupán a dűlőosztályozás végrehajtásának ügye tisztázódott végérvényesen.
 E munkálatok nyomán keletkezett eredményeket a 6. táblázat adatai mutatják; az 1874. évből
 kelt és változatlan érvényüket igazoló adatokat pedig a 7. táblázatban foglaltuk. A parasztek birtokon
 belülségének ténye mindkettőtől kiolvasható. A kibecsülés tehát csupán a per rövid mozzanata

6. TÁBLÁZAT

*A volt úrbéres gazdák földjei a dűlőosztályozás
 eredményei alapján 1862-ben*

Belsőség és szántóföld			Rét		Ebből összesen			□-ölek összesen	Osztályozott holdokban összesen
1100	1200	1300	1100	1200	1100	1200	1300		
□-ölek									
283 723	122 320	147 659	96 175	75 121	379 898	197 441	147 659	724 998	623 ²⁷

²⁷ Ellenirat, 1867. júl. 26. 333/867. sz.

²⁸ A megváltási tőke kamatainak fizetése ügyében az úrbéri nyílt parancs nem rendelkezett arról, hogy azokat mikortól kell leróni. E tekintetben kétféle gyakorlat érvényesült: a kamatokat vagy 1848. május 1-től, vagy csak a rendezőeljárás befejeztének napjától fizették. Ez utóbbi megoldást követelték a budaörsiek is. Később, az 1871. évi 53. tc. vonatkozó §-a ezt a gyakorlatot törvényesítette.

²⁹ L. erről a perkivonati jegyzőkönyv megfelelő részét.

³⁰ L. az ellenirat erről szóló hivatkozását.

7. TÁBLÁZAT

A volt úrbéres gazdák tényleges birtoka osztályok szerint 1874-ből

A földek kategóriái	1100	1200	1300	összesen	Osztályozott holdakban			
	□-ölek				1100	1200	1300	összesen
					□-öles holdakban			
Belsőség	23 252	—	—					
Szántók	260 471	122 320	147 559	724 998	345 432	164 334	113 509	623 275 *
Rét és rétföldek	96 275	75 121	—					
Összes földek	379 998	197 441	147 559					

*A 623^{2,3} osztályozott holdhoz képest mutatkozó eltérés lényegtelen. Feltehetően számítási hibából ered.

volt; az osztályozásnak a maradványföldekre is kiterjedő végrehajtása és hitelesítése pedig az alperesek javára billentette a pervita mérlegét. A censusföldek jogi minősítésének ügye csakúgy, mint a maradványföldek most már osztályozott holdak szerint történő megváltása és a kamatok fizetési feltételei körüli vita azonban tovább tartott. Ami a censusföldek dolgát illeti, a koronauradalom ragaszkodott korábbi álláspontjához, vagyis e földek *ideiglenes* szerződéses jellegének elismertetéséhez. Az uradalmi mérnök ilyen minősítéssel mutatta ki őket az újabb birtokkönyvben. Ezt a felperesi álláspontot tükrözte tehát az említett, 1865-ből keletkezett mérnöki felmérés, amelyben az 114 559 □-öl földterület censualis (nem pedig örökszerződésű) földként szerepelt. A tárgyilagosság látszatát keltő számsorok tehát — az érintett földek valóságos jogi státusát már ismerve — a tényleges helyzetet torzító uradalmi érdekek kifejezői voltak. Érthető, hogy a per az alperesek további ellenállása folytán nem fejeződött be.

4. Az újraváltott eredményekről

A hosszadalmas pervita további állomásai: 1871-ben a Királyi Törvényszék, 1874-ben a Pesti Királyi Itélőtábla, végül az érvényes jogszabályok adta összes lehetőségek kimerítésével, a felsőbíróóság által jóváhagyott alábbi eredményeket regisztrálhatjuk 1877-ből.³¹

A) A végítélet jóváhagyta az alperes községnek azt a jogos követelését, hogy — miként a törvényes illetmény nagyságát — a megváltandó maradványföldek terjedelmét is a dűlőosztályozás eredményeként, *osztályozott* holdakban állapítsák meg.

B) Helybenhagyta a volt telkeseknek azt a kívánságát is — hivatkozással az 1871. évi 53. tc. idevágó rendelkezésére —, hogy azok a maradványválság tőkájének kamatterheit csak az eljárás *befejeztől* kötelesek kifizetni a koronauradalomnak.

C) A censusföldek ügyében hozott ítélet pedig végérvényesen visszaállította, illetve szentesítette a parasztek eredeti birtokjogi viszonyát. Ezek a földek tehát — immár visszavonhatatlanul — visszanyerték *örökszerződéses* jellegüket, ezért nemcsak a parasztek birtokában maradtak, de a megváltással azok *tulajdonába* is átkerültek. Mindezt a végítélet az alábbi eredményeket alakította ki:

a) A volt résztelkes gazdák földbirtokának összesített terjedelme 623 osztályozott hold (és 478 □-öl), ebből az örökszerződésű földeké 101,6 oszt. hold lett. A két összeg különbözőzeteként felke-

³¹ L. a „Budaörsi maradványföldek válságösszegének egyenkénti összeállítás” c. iratot, amelyet Papp Zsigmond uradalmi mérnök készített, és amelyet 1880. júl. 19-én hitelesítettek; továbbá: a Pesti Királyi Itélőtábla 1887. évi jan. 14-éről kelt 824. iratát, és a Budai Királyi Törvényszék által végítélettel befejezett perben hozott jóváhagyását; melletük: az okt. 8-án kelt ítéletet (Végső tárgyalási jk. 16 712/874. sz.); azután: „A budaörsi volt úrbéreseknek a Sechsklafteracker dűlőben bírt s megváltás alá eső birtokainak egyenkénti kimutatása” c. 1879-ben kelt kimutatást.

rekítetten 522 oszt. hold egykori úrbériség maradt fenn. Ebből a területből mérték ki a törvényes illetmény szintén osztályozott holdakban kifejezett területét, és ekkor többletként már csak 37,7 oszt. hold maradványföldre jutottak.

b) A maradványváltság tőkénének összege most már 695 forintra csappant. Ez jelentős csökkenés volt az uradalom eredetileg 3198 forintos követeléséhez képest. Az örökszerződésű földek megváltási összegét nem tudtuk egyértelműen megállapítani a peraktákból. Ha azonban a legkedvezőtlenebb feltételekkel számolva, a maradványváltság kulcsát rájuk is alkalmazzuk – ami a jelzett terület esetében összesen 1899 forint megváltási összeget eredményez –, akkor ez az összeg, még a maradványváltsággal együtt is, több mint 600 forinttal kevesebb a koronauradalom által kezdetben követelt összeghez képest. Emellett az alperesek fő nyeresége a földek *tulajdonba* vétele volt.

c) A számok végső kialakulását illetően pedig könnyen megállapítható, hogy a 623,4 *osztályozott* hold az 1858. évi felmérés eredményeként kimutatott 659 hold 98 □-öl pontos megfelelője, ami végül is az egykori 724 998 □-öltre vezethető vissza. E változatlan földterjedelemnek csak egyes részterületeit, illetve ezek terjedelmét és tulajdonjogi hovatartozását mozgatta és változtatta az eljárás – a megváltási feltételek módosíthatásával együtt – az osztályozási procedúra keltette és bonyolította birtok-, majd tulajdonjogi átminősítésekkel. A per közepén a felperes, végén pedig az alperesek javára.

A budaörsi per előadott bonyodalmai végső fokon arra az alapkörülményre vezethetők vissza, hogy az állami kártalanítást már a perfelvétel előtt kifizették, az úrbériség 1100 □-öles holdjainak alapvételével, viszont a dülőosztályozásra és a maradványváltságra csak később kerülhetett sor. Ez a körülmény adott azután lehetőséget arra, hogy a peres felek az érvényes jogszabályokat saját érdekeikhez igazítsák, azokat egymástól eltérően értelmezzék és alkalmazzák is. Ebből következett a parasztföldek minősítésének, tulajdonba veendő része megváltási feltételeinek az ellentétes érdekeket kifejező módosítása a permenet meghatározott etapjaiban; mindaddig, amíg a végítélet az egymásra torlódó vitás kérdéseket – e tekintetben³² – a parasztek javára el nem döntötte. Ezért kaptunk az egész eljárás folyamán három eltérő kimutatást ugyanazon tárgysorozat kapcsán. De mind a három kimutatás mégis a valóságot tükrözte, csak a per különböző időmetszetei szerint, és az ellentétes érdekektől meghatározva. Hogy melyik volt közülük a tényleges helyzetet kifejező *igazi* felvétel, ezt a különböző adatok ismertetése és egymással való szembeesítése után – úgy véljük – most már nem szükséges megismételniünk. Csupán annak hangsúlyozására szorítokozunk, hogy a valóságos viszonyok mindig csak a folyamat *egészének* nyomon kísérése alapján bogozhatók ki. Ebből pedig következik: a bizonyított *elvnek* a nagyobb területi egységek felmérése esetében fokozott jelentősége van!

SÁNDOR PÁL

³² A bírósági végítéletek többnyire középutas megoldásokat mutatnak. Jelen esetben is erről volt szó. A budaörsi gazdák győzelmeinek ára más kérdésekben elszenvedett vereségük volt. Itt csak utalhatunk a leelő- és az erdőjárandóság kiosztása kapcsán felmerült ellentétekre. A telkenkénti legelőilletmény 14 holdas paraszti kívánsága helyett a bíróság a felperes 10 holdas ajánlatát ismerte el. A kihalásandó erdőilletmény esetében még nagyobbak voltak a kívánság és az ajánlat különbségei. A telkenkénti 12 hold kívánság helyett csak 6 (1200 □-öles) hold erdőjárandóságot kapott a község. De az ún. „foglalás” földek közlegelőbe számítását a koronauradalom javára nem ismerte el a bíróság. Ezek ugyanis – összesen 50 130 □-öl terület – a természetlen hegyek aján elterülő pinchelemek voltak, amelyek a szőlőézsmaavltság lefizetése után, a szőlőkkel és a prészázakkal együtt, az alperesek tulajdonába jutottak.